

46. vuosikerta
 Kasvatusopillisen aikakauskirjan 152. vuosikerta
 Kasvatus ja koulun 101. vuosikerta

Kasvatus

Pääkirjoitus

Arto Jauhiainen – Juhani Tähtinen 125 Sivistys – siitäkö puhe mistä puute?

Artikkeleita

Aarno Kauppila – Sirpa Lappalainen 129 Vammais- ja koulutuspolitiikan risteyksessä rakentuvan kansalaisuuden paradoksi ➤

Inkeri Sutela 143 Lukiolaisten näkemyksiä talouspolitiikasta ja taloustiedon kurssista ➤

Katsauksia

Merja Kauppinen – Johanna Pentikäinen 160 Systemaattinen katsaus perus-
 – Mari Hankala – Pirjo Kulju opetusikäisten kirjoittamisen opetusta ja
 – Elina Harjunen – Sara Routarinne osaamista koskevaan tutkimukseen ➤

Lyhyempiä kirjoituksia

Jarmo Kinos – Antti Saari – Jyri Lindén 176 Onko kasvatustiede aidosti opettajaksi
 – Veli-Matti Väri opiskelevien pääaine?

Kolumni

Hannele Cantell 183 Ollaan ihan pilvessä

Puheenvuoroja

Matti Pennanen 185 Vasara ja nauvoja opettajankoulutuksen
remonttiin – Näkökulmia opettajien
siirtymävaiheeseen

Kirja-arviointeja

Satu Perälä-Littunen 193 Isien kokemuksia ja perhetutkimuksen
teorioiden esittelyä suomeksi

Hannele Hiltunen 196 Kurkistus yksinäisyyden harson alle

Paula Vitie 199 Marginaali mahdollisuuksien paikkana

Heli Ketovuori – Anne Laiho 201 Historiallisia ja kriittisiä katseita
poikkeavuuteen

Eeva Takala 205 Tietoisien läsnäolon harjoituksia opettajan
työkalupakkiin?

English Summaries

209

Kirjoittajat

212

Sivistys – siitäkö puhe mistä puute?

Helmikuun lopulla ilmestyi Jenni Pätärin, Annika Turusen ja Ari Siveniuksen toimittama pamfletti ”Vapaa, vallaton & vangittu sivistystyö”. Verkkojulkaisu on puheenvuoro sivistyksestä erityisesti aikuiskasvatuksen ja vapaan kansansivistyksen näkökulmasta, mutta teos käsittelee aihetta toki laajemminkin. Kimmokkeena pamfletin kokoamiseen on ollut huoli vapaan sivistystyön säilymisestä ja tarpeesta määritellä sen olemusta yhteiskunnan nopeasti muuttuvissa koulutus- ja kasvatusympäristöissä, joissa tehokkuus, kilpailu ja markkina-arvot jatkavat edelleen voittokulkuaan. Pamfletin johdannossa kysytään osuvasti, vaivaako vapaata sivistystyötä niin kutsuttu Tukholma-syndrooma. Onko taloudellisuotannollisten imperatiivien panttivangiksi jäänyt sivistystyö joutunut olosuhteiden pakosta samastumaan kaappajaansa ja omaksuma sen arvomaailman? Kysymys voidaan oikeutetusti esittää kaikelle kasvatukselle ja koulutukselle ja laajemmin koko nykykulttuurille.

Sivistyksen määrittelemisen ei ole helppoa. Käsitykset siitä ovat historiallisesti ja kulttuurisesti rakennettuja, ja siten myös muuttuvia. Elämme länsimaisen sivistyskäsityksen ympäröimänä, ja sen pitkät juuret ulottuvat antiikin Kreikkaan ja Rooman imperiumiin samoin kuin kristinuskon ja luterilaisuuden oppeihin ja traditioihin. Myöhempiä sivistyskäsityksen kerroksia ovat rakentaneet lukuisat aatteet ja ismit, kuten humanismi, rationalismi, filantropismi, valistus- ja kansallisuusaatteet. Sivistyskäsitteen ympärillä on käyty jatkuvaa kädenvääntöä siitä, mitä tämä oikeasti merkitsee ja mitä kasvatuksessa ja koulutuksessa tulisi tämän suhteen painottaa (ks. esim. Kakkori & Huttunen, Kasvatus 2/2014).

Sivistystä koskevaa filosofista, kasvatustieteellistä ynnä muuta kirjallisuutta on kyllä nykyäänkin tarjolla riittävästi. Toisissa näistä kysymystä tarkastellaan yksilöiden kasvun näkökulmasta, toisissa enemmän yhteiskunnallisesta perspektiivistä. Ensimmäisissä tulkinnoissa nousee esille laaja kirjo erilaisia ihmisen persoonaan ja kasvuun liittyviä käsitteitä ja teemoja, kuten yksilön kokonaisvaltaisen persoonallisuuden kasvu, itsensä ylittäminen ja jatkuva kehittäminen, emansipaatio, älyllinen kehitys, rohkeus, hyveiden tavoittelu, estetiikan ja eettisyyden tajun kehittyminen, henkisen ja tietoisuuden kasvu sekä tiedon itseisarvoisuus tai aktiivinen ja osallistuva kansalaisuus.

Vuonna 2016 voimaan astuva uusi perusopetuksen opetussuunnitelma näyttää nojautuvan perinteisiin ja jaloihin sivistystavoitteisiin, klassisia perushyveitä unohtamatta. Ainakin retoriikan tasolla sivistystavoitteita korostetaan aiempaa voimakkaammin, sillä vuoden 2004 opetussuunnitelman perusteissa ei sivistykseen viitata eksplisiittisesti oikeastaan lainkaan. Uuden opetussuunnitelman toisessa luvussa kuvataan tulevan peruskouluopetuksen taustalla olevan sivistysajattelun perusteita seuraavasti:

"Perusopetus tukee oppilaan kasvua ihmisyyteen, jota kuvaa pyrkimys totuuteen, hyvyteen ja kauneuteen sekä oikeudenmukaisuuteen ja rauhaan. Ihmisyyteen kasvussa jännitteet pyrkimysten ja vallitsevan todellisuuden välillä ovat väistämättömiä. Sivistykseen kuuluu taito käsitellä näitä ristiriitoja eettisesti ja myötätuntoisesti sekä rohkeus puolustaa hyvää. Sivistys merkitsee yksilöiden ja yhteisöjen taitoa tehdä ratkaisuja eettisen pohdinnan, toisen asemaan asettumisen ja tietoon perustuvan harkinnan perusteella. Eettisyyden ja esteettisyyden näkökulmat ohjaavat pohtimaan, mikä elämässä on arvokasta. Sivistys ilmenee tavassa suhtautua itseän, muihin ihmisiin, ympäristöön ja tietoon sekä tavassa ja tahdossa toimia. Sivistynyt ihminen pyrkii toimimaan oikein, itseään, toisia ihmisiä ja ympäristöä arvostaen. Hän osaa käyttää tietoa kriittisesti. Sivistykseen kuuluu myös pyrkimys itsesääntelyyn ja vastuunottoon omasta kehittämisestä ja hyvinvoinnista."

Yleisen sivistys- ja ihmistulkinnan jälkeen opetussuunnitelma määrittelee perusopetuksen tavoitteita seitsemän laaja-alaisen osaamiskokonaisuuden kautta, jotka nekin edustavat uudentyypistä tavoitteenasettelua: 1) ajattelun ja oppimaan oppiminen, 2) kulttuurinen osaaminen, 3) vuorovaikutus ja ilmaisu, 4) itsestä huolehtiminen ja arjen taidot, 5) monilukutaito, 6) tieto- ja viestintäteknologinen osaaminen, 7) työelämätaidot ja yrittäjäisyys, 8) osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävän tulevaisuuden rakentaminen.

Se, miten nämä taitotavoitteet ja edellä kuvatut sivistystavoitteet osuvat yhteen ja painottuvat käytännön koulutyössä, jää nähtäväksi. Joka tapauksessa osaamisluettelo heijastelee talous- ja työelämävetoista, individualistista, taito- ja kompetenssi ajattelua, joka juurtui 1990-luvulla aikuiskoulutuksen ja elinikäisen oppimisen samoin kuin yliopistokoulutuksen tavoitediskurssiin. Toivottavasti uljaat sivistystavoitteet eivät jää vain runonsäkeiksi tulevaisuuden perusopetuksessa, jonka kehittämiseksi ministeri Kiurun johdolla on pystytetty suuret suunnitelmat.

Yhteiskunnallis-historiallisesta näkökulmasta sivistyksessä on kyse kulttuurin edistymisestä. Sivistys voidaan nähdä olennaisena osana valistuksen ja modernisaation suurta projektia, jonka myötä yhteiskunnista on ainakin keskimääräisesti onnistuttu kitkemään tietämättömyyttä, taikauskoa, ihmisten alistamista, julmaa kohtelua ja samalla lisäämään demokratiaa, tasa-arvoa, ihmisoikeuksia ja aineellista hyvää. Toisaalta sivistys ei ole milloinkaan ollut vain vapauttavaa ja edistystä. Sivilisaatiokriittisestä perspektiivistä sivistys on merkinnyt myös ihmisten kurinalaistamista, kontrollointia, normaalistamista, luokittelua ja marginalisointia.

Sivistyksen määrittelyyn on aina liittynyt jako "meihin" eli sivistyneisiin ja "muihin" eli sivistymättömiin. Sivistyssanakirjan mukaan kreikan ja latinan kielistä yleistynyt barbaari-sana merkitsee paitsi sivistymätöntä ja raakalaista myös muukalaista. Sivistyneiksi itsensä mieltävät ovat historian saatossa katsoneet tehtäväkseen ja oikeudekseen "sivistää" muita milloin miekalla ja verellä uskontoihinsa ja jumaliinsa vedoten, milloin muuten vain elämäntapojaan ja kulttuuriaan muille tuputtaen sekä taloudellista riistoa ja rasismia harjoittaen. Ristiretket, monet sodat ja kolonialismi ovat synkkiä vaiheita sivistämisen pitkässä historiassa. Sivistyksen valtautuvuus näkyi selkeästi Suomessa pitkälle 1800-luvulle saakka, jolloin jako sivistyneistön ja sivistymättömien välillä noudatti yhteiskunnan sääty- ja kielirajaa. Tuolloin sivistys samastettiin melko suoraviivaisesti ylempien yhteiskuntaryhmien elämäntapoihin, tottumuksiin ja arvomaailmaan. Ruotsinkieliset edustivat pääsääntöisesti yhteiskunnan sivistyneistöä, suomenkieliset sivistymätöntä rahvasta.

Hyvinvointivaltioiden rakentaminen 1900-luvulla merkitsi sivistysmahdollisuuksien ulottamista koko kansan ulottuville. Sivistys kytkeytyi kysymykseen sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. Kaikille lienee tuttu sanonta, että yhteiskunnan sivistyksen mittari on se, miten se kohtelee heikompiosaisia. Entä miten tämä toteutuu esimerkiksi Suomessa, yhdessä maailman rikkaimmista hyvinvointivaltioista? EU-jäsenyyden alkuvuosina huolestuttiin maamme Eurooppa-imagosta, kun ilmeni, että laman runtelemat köyhät jonottivat sankoin joukoin päivittäistä ruoka-annostaan leipäjonoissa. Näin tapahtuu edelleen, ja ilmiöön näytetään totutun, sillä se

ei ole noussut aiheeksi vaalikeskusteluissa, joita tätä kirjoitettaessa käydään kuumimmillaan. Sivistys myös loittonee kovaa vauhtia länsimaiden ja nyttemmin Venäjän harjoittaman maailmanherruutta tavoittelevan voimapolitiikan tieltä. Näyttää siltä, että valtioiden välisten suhteiden kiristyessä sivistyksestä jää jäljelle vain diplomaattinen kuori. Sodat merkitsevät aina barbariaa niin yksilö- kuin yhteisötasolla. Tästä valitettavana esimerkkinä ovat vaikkapa meneillään oleva Venäjä–Ukraina-kriisi tai reilu kymmenen vuotta sitten läntisen liiton huterin perustein aloitettaman Irakin miehittämisen järkyttävät ja veriset seuraukset – puhumattakaan Israelin pitkään harjoittamasta miehityspolitiikasta, jossa vanhatestamentillinen raakuus yhdistyy fasistiseen rasismiin. Myös ääri-islamilaisten terroristiryhmien teot osoittavat sen, miten mikä tahansa kulttuuri, uskonto tai ideologia voidaan tarvittaessa valjastaa äärimmäisen pahuuden palvelukseen.

2000-luvulla laajeneva sivistymättömyyden muoto on globaali talousbarbaria, esimerkiksi taannoin Yhdysvalloissa rahamaailman käsittämättömän röyhkeästä ahneudesta siinnyt finanssikriisi epäinhimillisine seurauksineen sekä meneillään oleva Kreikka-kriisi. EU:n komissiosta, Euroopan keskuspankista sekä Kansainvälisestä valuuttarahastosta (IMF) muodostuneen niin kutsutun Troikan harjoittaman talouskurituspolitiikan seurauksena Kreikan yhteiskunta on ajautunut ennen näkemättömään ahdinkoon, josta kärsivät tavalliset kansalaiset, erityisesti kaikkein vähäosaisimmat, eivätkä suinkaan kriisin aiheuttajat. On murheellista, miten sivistys- ja oikeusvaltioiksi itseään tituleeraavat maat – Suomi mukaan lukien – ovat liittoutuneet pankkien ja pääomapiirien kanssa kyykyttämään Kreikkaa, demokratian ja sivistyksen alkukotia. Tämä ei kuitenkaan estä näkemästä sitä, että Kreikan aikaisemmat valtaapitävät ovat myös itse olleet syyllisiä maan ahdinkoon. Joka tapauksessa harjoitetulle velkasaneerauspolitiikalle ei ole löydettyä edes talouspoliittisesti yksiselitteistä perustelua, kuten Matti Ylösen ja Mikko Remeksen tuoreesta kirjasta ”Velkatohtorit” voidaan lukea.

Yksi ajan ilmiöistä, joka näyttää muokkaavan sivistyskäsitteitä, on meneillään oleva mediavallankumous, jolla silläkin on kiinteät kytköksensä talousmaailmaan. Sähköisestä mediasta ja tietoverkoista on muodostumassa uusi ”sivistysalusta”. Tämän seurauksena yhtäältä yhä suurempi osa kirjoista ja muista teksteistä on siirtynyt sellaisinaan tietoverkkoihin ja toisaalta sähköisestä avaruudesta on muodostunut tiedon ja informaation tuottamisen mutta myös propagoinnin, manipuloinnin ja indoktrinaation suunnaton hybrisi. Sosiaalinen media on lyhyessä ajassa tuottanut uudentyyppisiä yhteisöllisyyden, kommunikoinnin, osallistumisen ja vaikuttamisen tapoja ja tiloja. Tämä on väistämättä muuttamassa käsitystämme yleissivistyksestä, jo pelkästään käytännön taitojen näkökulmasta. Sivistymisen perustaidot, lukeminen ja kirjoittaminen, määrittävät osin uudelleen digitaalisessa toimintaympäristössä. Tämä asettaa uusia haasteita kouluopetukselle, jota Merja Kauppinen kumppaneineen tarkastelevat kirjoittamisen osalta tämän numeron artikkelissaan.

Median muutostendenssit näkyvät jo Suomen Yleisradion nykyisessä ohjelmapolitiikassakin. Yleisradion toimintaa määritti pitkään yhtenä keskeisenä tekijänä kansallinen sivistystehtävä. Tässä suhteessa sen lähetykset palvelivat ansiokkaasti pitkään myös kouluja. Ensimmäiset sen opetusohjelmat kuultiin eetteristä jo 1920-luvulla. Kouluradiotoiminta alkoi vuonna 1934, ja Koulu TV -toiminta vuonna 1963. Viimeksi mainittu muuttui Opettaja TV:ksi vuonna 2008. Nyt näitä ei enää ole, eikä liioin kieliopetusohjelmia kuulla enää yleisradion kanavilla. Tämä ei tarkoita sitä, etteikö Ylen lakisääteinen kansallinen sivistys- ja kulttuuritehtävä toteutuisi ohjelmistossa edelleenkin ja etteikö se yhä tuottaisi korkeatasoisia asia-, dokumentti- ja kulttuuriohjelmia. Mutta samalla voidaan havaita, että Yle on ajautunut yhä ankarampaan kilpailuun katsojaluvuista kaupallisten medioiden kanssa ja osin niiden toimintamuotojen ehdoilla, vaikka sen ei sitä verorahoin kustannettuna yhtiönä tarvitsisi tehdä.

Markkinavetoisuuden lisääntyminen näkyy muun muassa siinä, että Yle on käynyt kilpasille kaupallisten kanavien kanssa yhä enemmän nuorten katsojien ja kuuntelijoiden sieluista. Tämä näkyy ohjelmatuotannossa esimerkiksi siten, että ajankohtaisohjelmia on rukattu entistä nuorekkaammiksi, nopeatempoisemmiksi, interaktiivisiksi mutta samalla myös entistä viihteellisemmiksi, pinnallisemmiksi ja meluisemmiksi. Useimpiin ajankohtaisohjelmiin liitetään nykyään mahdollisuus osallistua ohjelmaan reaaliaikaisesti sosiaalisen median välityksellä. Voidaan perustellusti kysyä, missä mitassa itse media on omalakisesti ohjelmaformaattinsa kautta muovaamassa käsitystä sivistyneestä ihmisestä ja sivistymisprosesseista. Onko tämän päivän mediakanalaisen ideaali se, että ihminen kykenee sillä silmänräpäyksellä huutamaan oman mielipiteensä ja tykkäämisensä maailmalle, nopeasti ja näppärästi sutkautellen? Muovaako tämä ihmisistä yhä kärsimättömämpiä, kykenemättömämpiä syventymään ja kuuntelemaan, mitä toisilla – mahdollisesti itseään viisaammilla – on sanottavanaan, vai aktivoiko se puntaroimaan kuulemaansa ja näkemäänsä, muodostamaan oma perusteltu mielipide ja tarvittaessa myös nöyrytmään oman ajattelun ja tietämisen rajallisuuden edessä? Sivistynyt arvauksemme on, että reagoitinopeudella, "peukuttamisella", "fiilistelyllä" ja pikkunäppäryydellä ei järin pitkälle pötkitä sivistyksen poluilla. Sananvapauden viljeleminen ilman vastuuta on media-aikamme barbarismia.

Tämän päivän sivistysdiskurssin yksi keskeinen juonne on sivistyksen ja talouden vastakkainasettelu: maailman markkinoituminen asettuu uhaksi sivistykselle sen klassisessa merkityksessä, jolle on vierasta välittömät hyöty- ja välinearvot. Toisaalta sivistystoiminta edellyttää taloudellisia resursseja. Jo Snellman aikana painotti talouden kehityksen merkitystä kansakunnan sivistymisen edellytyksenä ja suhtautui sivistystoimintaan muutenkin sangen käytännöllisesti. Köyhyys, kurjuus ja koettu epäoikeudenmukaisuus pikemminkin raaistavat kuin jalostavat ihmisiä. Mutta tämän päivän talous- ja markkinakritiikin ydin onkin siinä, että talous on asettumassa sivistysorganisaatioihin rengin asemasta isännäksi.

Sivistyskäsitteen "tulkinta-alusta" ja diskurssit muuttuvat vääjäämättömästi maailman muutoksen mukana. Mitä sivistys on ja mitä sillä tavoitellaan, ovat kasvatuksen ja koulutuksen kysymyksiä, jotka on esitettävä aina uudestaan. Olisiko mahdollista löytää joku yhdistävä silta perinteisten, sivistystä itseisarvoisena pitävien ja käytännön sivistystä korostavien, kasvatusta ja opetusta välineellistävien näkemysten välille? Peruskoulun uuden opetussuunnitelman laatijoilla on selvästikin ollut tämä mielessä. Voisiko "keskitien tulkinta" kantaa asiassa molempia ääritulkintoja kauemmaksi?

Onko monitahoinen ja -kerroksinen sivistys siis sipuli, jota kuorittaessa ei loppujen lopuksi paljastu mitään ydintä? Jos näin ajateltaisiin, niin silloin ajauduttaisiin relativismiin, eikä sivistyksen määrittely ja sen arviointi olisi enää mielekäästä. Nähdäksemme sivistyksen ytimeistä on määriteltävissä joukko pysyviä ja jakamattomia arvoja ja moraalikäsitteitä sen välttämättöminä edellytyksinä. Ehkä sivistykseksi väitettyjen erilaisten kuorien ja kääreiden alta paljastuukin loppujen lopuksi jotakin perin yksinkertaista, jota sydämen tai sielun sivistykseksi kutsutaan.

Arto Jauhiainen – Juhani Tähtinen